

ОЛЕНА ПЕТРИК
(Ніжин)

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОСНОВИ ІМЕННИКІВ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ

Ключові слова: віддієслівний іменник предметненої дії, предикатне ім'я, часова локалізованість, динамічність, фазовість, активність.

Транспозиція дієслівної дії у віддієслівний іменник предметненої дії (далі ВІОД – О.П.) уможлиблює відмежування власне дії від об'єкта дії, суб'єкта дії, оскільки іменна лексема виражає не стільки відношення до суб'єкта, об'єкта дії, скільки репрезентує дію як логічний предмет, як мисленнєвий денотат. У результаті цього дієслова втрачають властивість розчленовано представляти дію. Здатність концентрованого вираження дії перебирають на себе інші лексеми, які набувають граматичних значень іменника й не втрачають при цьому семантичних властивостей мотива. Якщо семантика дієслова, спрямована на категоріальне значення процесуальності, виражена ще й граматично, то семантика ВІОД, оперта на категорію предметності й безпосередньо пов'язана з властивим іменникові граматичним значенням, обтяжена семантикою мотивувального вербатива і – в імпліцитному вигляді – його граматичними категоріями. Є всі підстави стверджувати те, що приховані граматичні категорії не тільки існують у будь-якій мові, але й утворюють, за висловом Е.Кошмідера, „внутрішній логічний каркас мови” (Цит. за: [9, с.83]).

На думку І.Р.Вихованця, ВІОД є предикатними іменами [5, с.48; 6, с.27-28], оскільки, „по-перше, їм не властива визначальна сема „речовність” (предметність), по-друге, при строгому розгляді категорія „предметності” виявляється нічим іншим, як усього лиш категорією субстантивності” [6, с.28] – загальної сукупності граматичних властивостей іменника, в основі яких лежить його здатність виступати в ролі підмета або додатка й мати при собі узгоджені означення. Так звана „категорія предметності”, поширена й на абстрактні іменники, виникла тільки в умовах тотожності синтаксичних функцій абстрактних і конкретних субстантивів [11, с.648-649]. Тому очевидно є тотожність лексичного значення предикатних імен та дієслів, від яких вони утворені, а синтаксична функція відповідає функціям актантних членів, тобто непредикатних імен. Лексичні значення дієслів і похідних від них іменників розрізняються лише ступенем абстрагування в межах співвідношення *дія* → *абстрактна дія* та способом їхньої репрезентації.

ВІОД, за визначенням В.П.Олексенка, формують словотвірну категорію предметнених значень дієслівних предикатів [13], оскільки вона (категорія) орієнтує на словотвірну перекатегоризацію лексичних значень дієслівних предикатів із семантикою дії, процесу та стану.

Що ж до класифікації предикатів, то в мовознавстві існують різні погляди. Досить точно з цього приводу висловилася Т.Б.Алісова: „У лінгвістичній літературі поки що немає загальноприйнятої семантичної класифікації предикатів, заснованої на точно визначеній кількості їхніх диференційних смислових компонентів” [1, с.10]. У зв'язку з цим ставимо перед собою завдання виявити й конкретизувати найзагальніші, системно значущі ознаки, які можна було б покласти в основу вирізнення семантичних класів предикатних ВІОД.

Майже всі дослідники, які займаються проблемою розмежування предикатів, покликаються на Аристотелеву класифікацію про три основні категорії: сутність, стан та відношення [15, с.121]. У логіко-лінгвістичній інтерпретації мовознавці їх ототожнюють із предикатними знаками. І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський у системі предикатів вичленовують два узагальнені класи – „дії” та „стану” [6, с.85], Дж. Лайонз пропонує вирізняти інші класи – „процес” і „стан” [20, с.485]. Таке розмежування відображає онтологію динамічних (дія, процес) і статичних (стан) явищ.

Більшість граматистів зосереджують свою увагу лише на одному, хоча й досить важливому аспекті предикатного значення, – як співвідноситься денотат із часовим відрізком. Так, Т.В.Булигіна поділяє предикати на „процеси” та „події” [3, с.84], З.Вендлер членує *динамічні* ситуації (процеси) на діяльність і виконання, а *статичні* (непроцеси) – на досягнення і стан [21, с.103]. Цінним у цих класифікаціях є те, що враховано особливості дії: статичність – динамічність, тривалість – миттєвість, часова перспектива, як наявність/відсутність часової зв’язаності [3, с.84], фазовість [14, с.93].

Існує й інша класифікація предикатів, у якій перевагу надано їхнім валентним особливостям: існують нуль-, одно-, дво-, три-, чотири-, п’яти-, шести- і семимісні предикатні одиниці, причому нульвалентні дієслова відповідають ситуаціям „навколишнього середовища” (нерозчленованій ознаці буття), одновалентні → подіям, процесам і станам, багатовалентні → діям (див., напр.: [6; 12; 4; 17]).

Досить поширеною в лінгвістиці є класифікація предикатів за типами суб’єкта (зокрема, за такою його характеристикою, як пасивність чи активність). Вона зорієнтована на „роль” аргументів у семантико-синтаксичній структурі. У.Чейф, наприклад, диференціював предикати за суб’єктними критеріями з урахуванням ознак динамічності/статичності. Проте, як зазначають мовознавці, таке розмежування досить схематичне, оскільки не враховує інших важливих характеристик [6, с.34].

У пропонованому дослідженні за основу взято варіант предикатної типології І.Р.Вихованця [4, с.93]. Услід за іншими вченими [8, с.140; 12, с.122] основними функціональними типами предикатних імен вважаємо дію, процес та стан. Морфологічну презентацію не взято до уваги тому, що вона охоплює широкі кола ЛСГ прикметників, а не дієслів, похідними від яких є ВІОД.

Думку про те, що всі „дієслівні предикати наділені часовою характеристикою, а субстантивні – ні” [10, с.42] (ВІОД, як відомо, є іменниковими предикатами), не можна сприймати безапеляційно. Переконливим видається твердження, згідно з яким предикатам такого типу властива категорія **часової локалізованості**: „... якщо предикат не може мати морфологічного вираження (*часу* – *О.П.*), то час виражається суто синтаксичними засобами” [2, с.14]. Для кожного функціонально-семантичного типу предикатів характер часової локалізованості неоднаковий. У динамічних ВІОД дії та процесу наявна тенденція до вузьковизначеної часової локалізованості (прикріпленість до конкретної точки чи відрізка на темпоральній осі: «Як сарана, налітали вони [татари] на села й замки... і поверталися до коша з отарами овець і бранців. І тоді нові загони заступали їх місце й ішли на **грабіж**» (Тулуб). «– Чого так рано? – зупинив **писанину** Гнат, і ручка між пальцями залякла, як тачка в болоті» (Тютюнник). Статичні ВІОД стану „прикріплені” до певного часового плану й повністю його займають, тобто їхня локалізація є ширшою: «Григорій Стратонович пізно повернувся додому: хотів, щоб дружина не помітила його **гризоти**» (Стельмах). «Чим даліше їздили в долину, ... тим менше могли що-небудь бачити, крім **блимання** вогнищ і **жесвіріння** віддалених пожеж» (Франко). Крім того, ВІОД дії чи процесу на часовій

осі займають, залежно від деструктивних чи конструктивних змін, спадні чи висхідні відрізки. ВІОД стану – відрізок, що не має вертикального спрямування.

У предикатних іменах часова тривалість ідентифікується з характером суб'єкта. Залежно від його активності чи пасивності, відображеної в опозиції істоти/неістоти, ВІОД може належати або до дії, або до процесу, або до стану, напр.: «*Захар теж упав під куп'ям, боляче ткнувши під ребра твердим патронташем. І здалося, що від його падіння здригнулася земля*» (Ле) – ВІОД дії; «*Падіння цін і наді мною тяжить, мов петля*» (Стельмах) – ВІОД процесу.

Протиставлення за ознакою **статичності/динамічності** зазвичай пов'язують з дієслівним і недієслівним способом вираження предиката. Властивість „динамічність” здебільшого приписують усім вербативам і протиставляють „статичності”, пов'язаній з недієслівним способом вираження. Слушним у цьому зв'язку є твердження Л.В.Щерби про те, що „в категорії дієслів основним значенням, зрозуміло, є тільки дія, і в ніякому разі не стан ...”, очевидно, коли ми говоримо *хворий лежить на ліжку* чи *ягідка червоніє в траві*, ми це „лежання” і „червоніння” уявляємо не як стани, а як дії” [18, с.91]. Розвиваючи далі цю думку, можемо констатувати, що в реченні *Мені сумно* йдеться про стан особи, а в реченні *Я сумую* – про її дію, оскільки один предикат має дієслівне, а інший недієслівне вираження.

Семантична класифікація повинна базуватися на реальній, онтологічній схожості й відмінності описуваних предикатами ситуацій, тому що предикати – це „особливі семантичні сутності, і їхня категоризація є узагальненням об'єктивних явищ буття” [15, с.312]. Тому предикатам (предикатним іменам), морфологічно вираженим ВІОД, притаманна ознака статичності/динамічності. Вона ґрунтується на діаметрально протилежних діалектичних ознаках, репрезентованих архісемами „рух”, „розвиток” – з одного боку, та „спокій” – з іншого.

Оскільки динамічність/статичність не має морфологічних показників, ступінь активності предиката носії мови в основному визначають залежно від семантики слова: *біг хлопця, опадання листя, страждання хлопця, блиск зорі*. Мовці встановлюють цей семантичний параметр предикатного імені на рівні перцепції, яку лише „підкріплюють” граматичні закони сполучуваності слів. Отже, категорію динамічності можна вважати перцептивною ознакою. Оцінка щодо ймовірності реалізації дії або процесу, з одного боку, пов'язана з часовою перспективою предиката, а з іншого – з можливостями діяча-суб'єкта.

Динамічними одиницями є ті, що позначають дію в широкому значенні, статичними – ті, що мають стабільний, абсолютний часовий характер. Отже, категорійна ознака динамічності притаманна ВІОД дії та процесу, а статичності – ВІОД стану.

Розглядаючи **фазовий характер** предикатних імен, виражених ВІОД, маємо на увазі, що в той або той момент актуалізується не дія загалом, а окремий її квант. У кожен наступний момент дія (процес) ніби щезає і знову створюється, тобто одна фаза переходить в іншу, стає цілісною лише в межах повного часового відтинку [16, с.14].

Щодо предикатів стану, то погляди вчених розбіглися: стан існує як ціле чи як дискретне в кожен момент часу. Більшість же граматистів вважають, що фазові семи закладені в структурі стану незалежно від його морфологічного вираження та лексичного змісту [14, с.127]. Визначальною характеристикою динамічних предикатів є змінність, тому фазовість дії та процесу ототожнюємо з поняттям „розвитку” або „занепаду”. Стан (статична ознака) не передбачає якісних чи кількісних змін, його кваліфікуємо як „існування”. Матерією стану є форма фаз, що змінюють одна одну, але при цьому його денотат не змінюється в часі, позаяк ці фази абсолютно ідентичні.

Дії та процеси також існують пофазно, однак ці фази не ідентичні. Розвиток дії або процесу зазвичай є цілеспрямованим, зорієнтованим на досягнення певної межі, що й приводить до зміни його денотата в часі. Отже, можна говорити про „енергію, необхідну для їхньої підтримки” [19, с.49].

Подеколи предикати процесу та стану об’єднують в один клас за ознакою пасивності суб’єкта. Лексеми на зразок *менишання, дозрівання, розпухання, гіркнення, яснішання, змушніння, занепад* трактуємо як предикати процесу, оскільки в їхній структурі наявна зміна різнорідних фаз, а лексичні одиниці на взірць *мерегтіння, висіння, блищання, кипіння, зимування, бідування* – як стану, тому що їм притаманна зміна ідентичних фаз.

Категорію активності/пасивності, про яку вже йшла мова, розцінюють як „роль суб’єкта в реалізації події: виступає він безпосереднім каузатором тих змін, що виникають, чи ні” [7, с.50]. Це стосується передусім речень із суб’єктом-істотою, напр.: *Вишивання жінки затяглося аж до пізньої ночі (дія) // Надто швидко схуднення жінки призводить до небажаних наслідків (процес), Беннезнення жінки передалося їй іншим (стан), Її (жінки) вроджене хвилювання перед незвіданим цього разу врятувало життя (якість)*. У синтаксичних конструкціях такого типу характер і ступінь активності суб’єкта є вирішальним. Таким чином, якщо в предикатах дії активність детермінована назвою істот (за винятком кількох периферійних груп), то в неакціональних одиницях пасивність суб’єкта не має маркування: її можуть маніфестувати як назви істот, так і найменування неістот.

Крім цих основних ознак, категорія активності/пасивності суб’єкта містить відомості про позитивні чи негативні властивості дії: контрольованість, цілеспрямованість, керованість, доцільність. У межах категорії активності вони мають позитивний вияв, у межах пасивності – негативний. Отже, за характером суб’єкта предикати дії є активними, процесу – неактивними, стану – пасивними.

Насамкінець зауважимо, що встановлення чітких меж у структурі предикатних імен викликає певні труднощі. Це пов’язане з їхнім синкретичним характером, оскільки абсолютної межі між дією, процесом та станом не існує. Класи предикатних імен накладаються один на одного, утворюючи перехідні зони. Вони не мають постійних формалізованих засобів вираження, але їм притаманне приховане граматичне значення, яке експлікується багатьма мовними засобами, що перебувають у взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка: Семантическая и грамматическая структура простого предложения / Алисова Т.Б. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 293 с.
- 2.Бондар О.І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філолог. наук: спец.10.02.01 „Українська мова” / О.І. Бондар. – К., 1998. – 33 с.
- 3.Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т.В. Булыгина // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 7-85.
- 4.Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
- 5.Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

6. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І.Р., Горденська К.Г., Русанівський В.М. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
7. Володина Г.И. Описание семантических классов предикатов в целях преподавания русского языка как неродного / Володина Г.И. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 127 с.
8. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Іваницька Н.Л. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.
9. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / Кацнельсон С.Д. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
10. Кутня Г.В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Кутня Галина Василівна. – Львів, 2004. – 207 с.
11. Мельничук А.С. Синтаксис как сфера проявления смыслообразующей и формообразующей роли языковой структуры / Мельничук А.С. // Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists, Aug. 28 – Sept. 2, 1972. – Bologna; Florence: Mulino, 1972. – С. 647-651.
12. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій / Мірченко М.В. – Луцьк: Ред.-видавничий відділ “Вежа” Волинського ун-ту, 2001. – 340 с.
13. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників / Олексенко В.П. – Херсон, 2001. – 239 с.
14. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка / Селиверстова О.Н. // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 86-157.
15. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Степанов Ю.С. – Л.: Наука, 1981. – 360 с.
16. Храковский В.С. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений / Храковский В.С. // Вопросы русской аспектологии. – Тарту: Изд-во ТГУ, 1980. – С.3-24.
17. Чейф У. Значение и структура языка / Чейф У. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.
18. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Щерба Л.В. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
19. Comrie B. Aspect an introduction to the study of verbal aspect and related problems / Comrie B. // Cambridge Textbook Linguist. – 1976. – Vol. 10. – №2. – P. 48-51.
20. Lyons J. Semantics and grammar / Lyons J. // Semantics. – Cambridge: Cambridge university press. – Vol. 2. – 1979. – P. 373-597.
21. Vendler Z. Verbs and Times. Fact and events / Vendler Z. // Linguistics in philosophy. – Ithaca, New York, 1967. – P. 97-146.

Елена Петрик

КЛАССИФИКАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ОПРЕДЕМЧЕННОГО ДЕЙСТВИЯ

В статье рассматриваются классификационные особенности существительных опредмеченного действия. Обращается внимание на их семантические характеристики (локализация во времени, динамичность/статичность, фазовость) и функциональные (активность/пассивность субъекта).

Ключевые слова: отглагольное существительное опредмеченного действия, предикатное имя, временная локализация, динамичность, фазовость, активность.

Olena Petryk

THE TAXONOMIC STEMS OF NOUNS OF OBJECTIVE ACTIONS

The classification features of nouns of nomina actions are described in the article. We pay attention to their semantic descriptions (localization in time, dynamic quality/static, phases) and functional (activity/passivity of subject).

Key words: nomina actions, predicate name, temporal localization, dynamic quality, phases, activity.

Одержано 7.04.09 р., рекомендовано до друку 25.08.09 р.

ОЛЕНА БАРДАКОВА
(Полтава)

ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ПЕРШИМ СЛОВОТВОРЧИМ КОМПОНЕНТОМ *bei-*

Ключові слова: дієслівна одиниця (ДО), словотворчий компонент (СК), твірна основа (ТО), похідна основа (ПО), словотворчий аналіз, семантичний аналіз, словотворча модель (М).

Мова – це „невід’ємна складова людського розуму (інтелекту)”, це складна система [4]. Уміння орієнтуватись у цій системі, в значеннях слів (термінів) є особливо важливим при вивченні іноземної мови, при роботі з фаховими мовами різних галузей. Висока полісемія як фахової лексики та термінів, так і лексики загального вжитку не завжди дозволяє з упевненістю говорити про значення певного слова. Значення необхідно розглядати лише в контексті, оскільки слова загального вжитку набувають суміжних або навіть нових значень, відтінків і використовуються як терміни [6]. Дослідження медичних термінів-дієслів підтверджують цю думку О.С.Мельничука.

У німецькій мові дієслово – найважливіша частина мови, оскільки воно має порівняно з іншими частинами мови найбагатшу парадигму, а завдяки своїм валентним особливостям і можливостям становить структурний центр речення.

Дієслова класифікують за семантичним значенням (В.К.Зернова, Н.Г.Іщенко, І.Кюнгольд, В.М.Русанівський, М.Д.Степанова, В.Фляйшер та ін.), за синтаксичними зв’язками з іншими словами в реченні (Й.Буша, Р.І.Смеречанський, Г.Хельбіг, Й.Цінтль, В.Юнг та ін.), за морфологічними ознаками (Л.М.Айхінгер, Р.Гіндерлінг, Ф.Гундснуршер, Р.Ендерс та ін.). Є й інші спроби класифікувати дієслова на семантичному, сигніфікативному рівнях, виділити функціонально-семантичні поля та його категоріальні ситуації тощо. Це розмаїття класифікацій свідчить про те, що загальноприйнятої класифікації дієслівних одиниць на сьогодні не зроблено.

Метою даної статті ми визначаємо дослідження структурно-семантичних особливостей дієслівних одиниць (ДО) з першим словотворчим компонентом (СК) прий-